

Terug naar Denemarken

Op de door C.N. Brandt ontworpen begraafplaats Mariebjerg vormen bomenlanen en hagen kaders waarbinnen uiteenlopende open ruimten liggen.

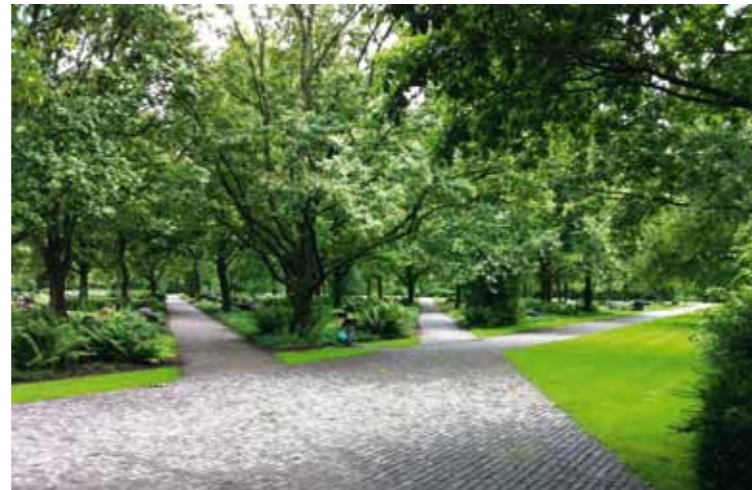
Wat is er over van de roemruchte Deense landschapsarchitectuur?

De Deense tuin- en landschapsarchitectuur spreekt al jaren tot de verbeelding van Nederlandse ontwerpers. Al in de jaren vijftig bezochten Nederlandse vakgenoten het Scandinavische land om inspiratie op te doen aan de vooruitstrevende projecten. Hoe staat het er nu voor met die projecten? Wat is typisch Deens en hoe verhouden de huidige landschapsbureaus zich tot hun roemruchte voorgangers? Joost Emmerik en Lara Voerman trokken door Denemarken op zoek naar antwoorden.

Joost Emmerik en Lara Voerman

De privétuin van G.N. Brandt: 'vader van de moderne Deense landschapsarchitectuur'.

De begraafplaats van Herning. Strakke lijnen (boven) worden afgewisseld met schijnbaar willekeurig geplaatste graven.

We staan in Kopenhagen in de privétuin van G.N. Brandt (1878-1945), voor velen de vader van de moderne Deense landschapsarchitectuur. Tijdens colleges aan de Akademi for de skønne Kunster in Kopenhagen liet Brandt zijn studenten een foto zien van een gezette, naakte oude vrouw, zonnebadend in haar kleine tuin. 'Ze schaamt zich om naar het Bellevuestrand te gaan om te genieten van de zon', vertelde Brandt. 'Zij is het aan wie je moet denken als je een tuin ontwerpt'. Brandts eigen tuin is zo'n plek. Klein en besloten, maar boordevol spannende ontwerpgepen en ruimtelijke contrasten, zoals een langgerekt gazon over de gehele lengte van de tuin, als een wachtruimte voordat de echte tuin begint. De tuin is opgebouwd uit vier met hagen afgebakende kamers met daarin de archetypen van het Deense cultuurlandschap: de boomgaard, de weide, het bos en de hagen. Propvol thema's, maar heel minutieus uitgedacht, lijkt Brandts tuin ons een uitstap van de Deense landschapsarchitectuur.

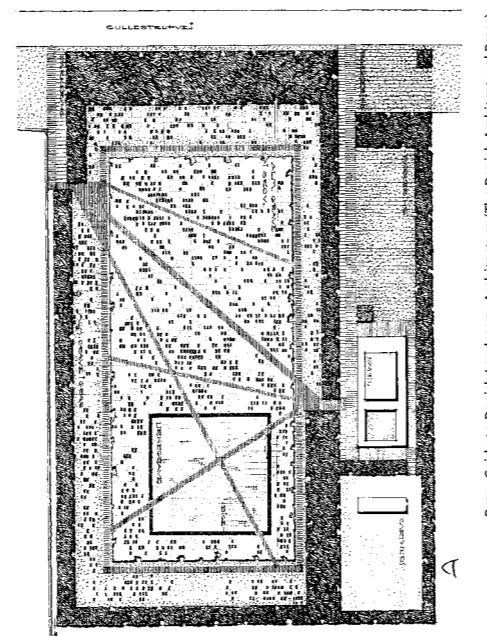
Autonoom individu

Op reis langs Deense landschapsarchitectuurprojecten volgen we de route van een Boskoopse studiereis uit 1952 die op een oude ansichtkaart uit het archief van landschapsarchitect Ellen Brandes staat ingetekend. De Deense landschapsarchitectuur, daar gebeurde het, na 1945. Ook met hun schijnbaar ongedwongen, pretentieloze stedenbouw, hun aansprekende architectuur en hun eenvoudige meubelkunst imponeerden de Denen. Vanaf de jaren twintig ontwikkelden zij een tuinarchitectuur waarin de gebruiker voorop stond – zoals de privétuin van Brandt laat zien. Dat lijkt logisch, maar er is een belangrijk

verschil tussen Denemarken en Nederland in de manier waarop de 'gebruiker' gedefinieerd werd. De ontwerpers vatten de gebruikers meer dan in Nederland op als een vrij en autonoom individu, uiteraard binnen de kaders van de naoorlogse modelmens. 'De Denen voelen zich eilandbewoners', vertelt landschapsarchitect Lodewijk Wiegiersma ons. Wiegiersma studeerde in de jaren zestig in Kopenhagen, en werkte daar lange tijd als landschapsarchitect en universitair docent. Hij woont er het grootste deel van het jaar. 'Denen zijn erg individualistisch. Ze houden van hun privacy, wat tot uiting komt in de ontwerpen.' Het individualisme leidde zestig jaar geleden tot ontwerpen die terughoudend en eenvoudig waren met een programmatische helderheid. De Haag speelde een hoofdrol. Architectuurhistoricus Marinke Steenhuis: 'De Deense tuinen en openbare ruimtes uit de jaren vijftig en zestig zijn modern en geraffineerd. Dat werd niet beargumenteerd vanuit de ideologie van de modernisten, maar kwam voort uit een echt Deens zoeken naar maat en schaal, volte en leegte, massa en ruimte en stilering als tegenhanger van de natuurlijke vorm.' Niet het programma dicteerde de oplossing, maar de eigenheid van het terrein. In het maken van buitenruimtes die de gebruiker pasten als een jas, met een sobere beplantingskeuze en perfecte detaillering, waren de Denen heer en meester. Het moderne waar ontwerpend Nederland na de Tweede Wereldoorlog zo naar verlangde was hier allang realiteit.

Bosgraven

Op weg naar Kopenhagen rijden we door het vasteland van Jutland en het eiland Funen naar Seeland. Het agrarische landschap maakt

Het ontwerp voor de begraafplaats in Herning, ontworpen door Knud Joos en Jørn Palle Schmidt.

Bron: Guide to Danish Landscape Architecture (The Danish Architectural Press)

Verweerde houten kruizen met enkel een naam op begraafplaats Mariebjerg.

duidelijk waar de typische ontwerpelementen vandaan komen. Omsluitende hagen, dichte bospercelen en open weidevelden die we nog veel zullen tegenkomen zijn gestileerde elementen uit dit landschap. In Kopenhagen zetten we een fietstocht uit langs de projecten die de Boskoopse studenten in 1952 bezochten. We vullen de lijst aan met recente projecten. We fietsen door vier eeuwen: door het centrum van de stad, door woonwijken uit de jaren dertig, over stenige kades en langs begraafplaatsen, stadsparken en de universiteitscampussen. De thema's die G.N. Brandt in zijn eigen tuin aanbracht zijn in uitvergrote vorm terug te vinden in zijn ontwerp van de begraafplaats Mariebjerg uit 1926. De Boskoopse bezochten de begraafplaats als voorbeeld van de Deense 'moderne opvattingen'. Hier vormen bomenlanen en hagen kaders waarbinnen uiteenlopende ruimtes liggen. Elke ruimte heeft strakke regels voor het type grafzerk. Een deel van de begraafplaats bestaat uit bosgraven. Daar zijn de graven te herkennen aan keien met daarin namen gegraveerd. Ze liggen schijnbaar willekeurig in een heuvelachtig terrein van gras en bomen. Een smal graspad slingert erdoorheen. In een ander vak staan verweerde houten kruizen met enkel

Op de begraafplaats van Lyngby omsluiten hagen de kruisvormige vakken op een ruim grasveld.

Het gemeenschappelijk groen was in Denemarken al vanaf de jaren dertig een ruimtelijke opgave. Hier de vooroorlogse wijk Ryparken.

De binnentuinen van de universiteit in Odense – een ontwerp van Jørgen Vesterholt – zijn opgebouwd uit langgerekte betontegels, betonnen banken, lage beplanting en bomen.

een naam. Het individu gaat op in het totaal en wordt onderdeel van een geconstrueerde natuur. Ook op andere begraafplaatsen is het individuele graf ondergeschikt aan het grotere geheel, bijvoorbeeld in het indrukwekkende Mindelunden (1946, Aksel Andersen, Ole Norgård) en Lyngby (1952-1967, Plum & Iversen) waar wordt begraven in grote kruisvormige vakken omsloten door hagen, strak geordend op een ruim grasveld. 'De Denen doen geen poging om iets groots te maken', schreef landschapsarchitect J.P. van Alff in 1949 na zijn bezoek aan Denemarken. 'De graven van zelfs grote mannen bestaan slechts uit een enkele (zwerf)steen, volkomen weggedoken achter groen en vooral rozen.'

Iets bijzonders

Het is dit gebrek aan grootsheid waarin het ingenieuze schuilt. Een belangrijk onderdeel van het programma van de studenten was het gemeenschappelijk groen in woonwijken. Dit was een ruimtelijke opgave die in Nederland nog nieuw was, maar in Denemarken al vanaf de jaren dertig werd toegepast. In navolging van de Boskopers bekijken we de wooncomplexen Ryparken (1931-1934) en Blidahparken (1933-1935), twee projecten van C.Th. Sørensen. Sørensen is naast Brandt Denemarkens bekendste landschapsarchitect, vooral door zijn toepassing van hagen in geometrische vormen. Sørensen werd vroeg in het ontwerpproces betrokken. Ook dit was voor de Nederlanders iets bijzonders. De hechte samenwerking tussen landschapsarchitect en architect resulteerde in Ryparken en Blidahparken in ontwerpen waar gebouw en openbare ruimte nauw op elkaar aansluiten. Langgerekte, op de zon georiënteerde bouwblokken staan in een doorlopend grasveld met grote bomen. Smalle paden leiden

naar gemeenschappelijke plekken om te spelen of de was te drogen, omzoomd met hagen om het beeld niet te rommelig te laten worden. We verbazen ons over het uitstekende onderhoud en de onveranderde staat waarin deze tachtig jaar oude projecten verkeren. Dit is overigens op veel plekken zo. Al het publieke groen dat we bekijken en dat is aangelegd in de jaren dertig tot zestig van de twintigste eeuw wordt uitstekend onderhouden door de vrijwel voortdurend aanwezige medewerkers van de plant-

C.Th. Sørensen ontwierp de universiteitscampus van Aarhus, een golvend landschap waar de bebouwing rondom een dieper gelegen rivierstroompje is geordend. De eiken zijn aan het begin van de Tweede Wereldoorlog door Sørensen zelf als eikels geplant.

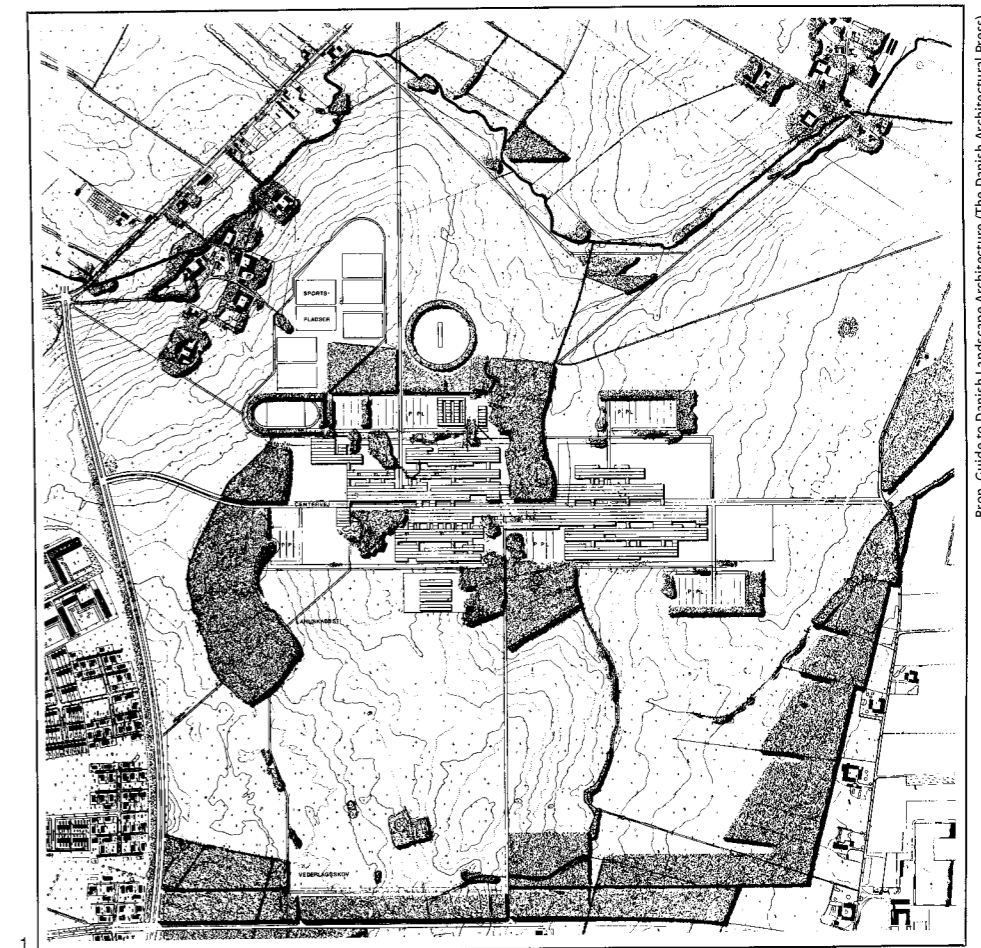
'De Denen doen geen poging om iets groots te maken'

soendienst. De ontwerpen en de beplanting kunnen nog jaren mee. Het groen werd ontworpen op de groei en kreeg de kans enkele generaties lang tot wasdom te komen.

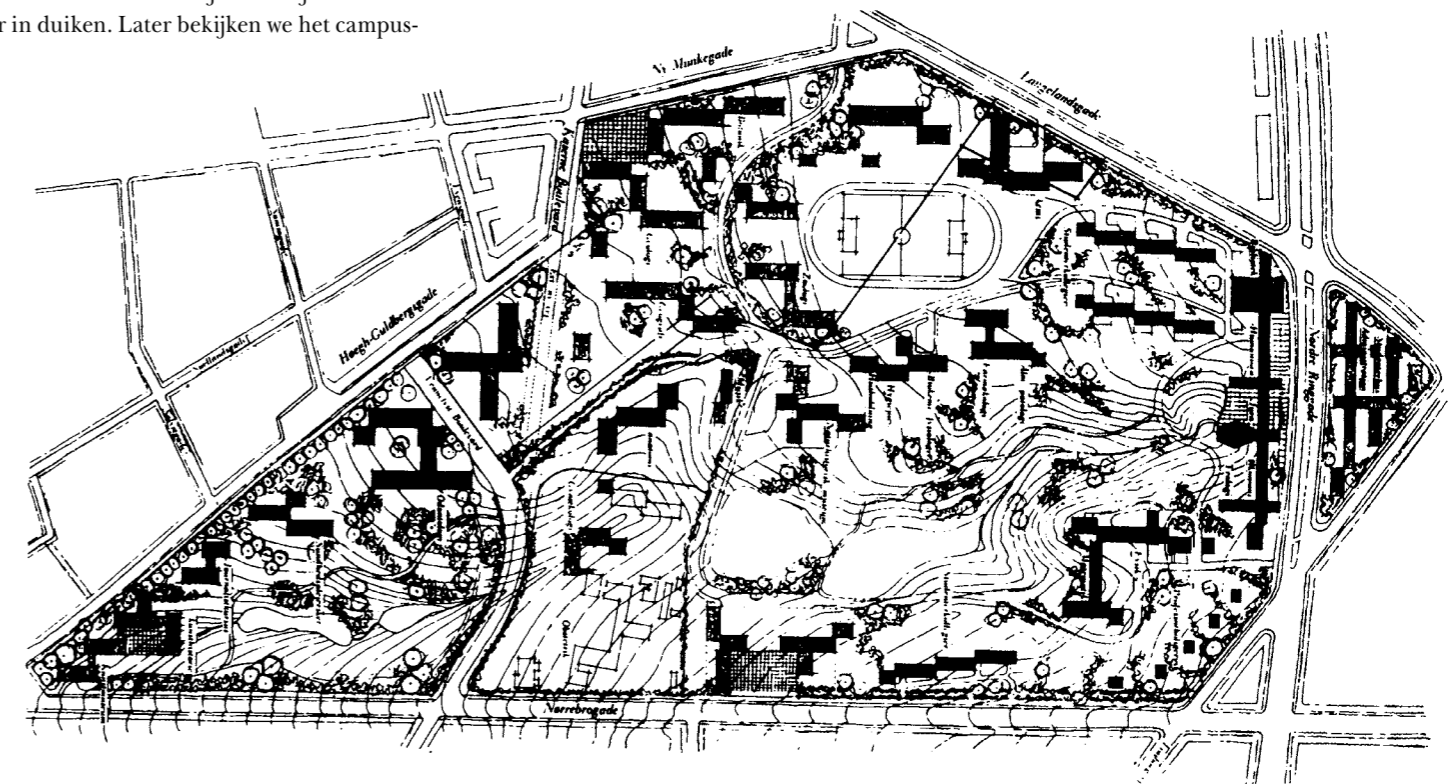
Verplicht baden

We verlaten Kopenhagen en reizen naar Odense, de geboorteplaats van sprookjesschrijver Hans Christian Andersen. De Boskopers kwamen hiernaartoe voor het Andersen-huis en -park. Wij bezoeken universiteitsterrein dat eind jaren zestig is ontworpen door landschapsarchitect Jørgen Vesterholt. Een geësceneerde weg door een bos doet de stad ver weg lijken en onttrekt de campus aan het zicht. Als de weg verandert in een rechtstand, loopt hij tussen aarden wallen en gebouwen door. Eroverheen gaan loopbruggen. Slim gebruik makend van bestaande bebouwing en hoogteverschillen, is hier nauwelijks aan te geven waar het landschap stopt en het gebouw begint. Maar liefst 31 binnentuinen in het universiteitsgebouw brengen licht en ruimte. Alle tuinen zijn opgebouwd uit dezelfde, eenvoudige elementen; langgerekte betontegels, betonnen banken, lage beplanting en bomen.

Op dag zeven van de Boskoopse excursie stond verplicht baden op het programma. Vroeg in de ochtend staan we, inmiddels in Aarhus, bij een typisch Deense voorziening, het strandbad waar Denen van alle leeftijden het ijskoude water in duiken. Later bekijken we het campus-

Ontwerptekeningen van de universiteitscampussen van Odense (boven) en Aarhus.

Het ontwerp van C.Th. Sørensen voor de Geometriske Haver in Herning uit het begin van de jaren vijftig, uitgevoerd in 1983.

terrein van de lokale universiteit, in 1931 voor een prijsvraag ontworpen door Sørensen. Het is een golvend landschap waar de bebouwing rondom een dieper gelegen rivierstroompje is geordend. De intensieve samenwerking tussen landschapsarchitect en architect heeft hier geleid tot een rustige en kalme uitstraling. Indrukwekkend is de wetenschap dat de forse eiken op het terrein door Sørensen zelf aan het begin van de Tweede Wereldoorlog als eikels geplant zijn. De tijd is voelbaar en verandert je blik.

Vanuit Aarhus rijden we naar Herning. Verscholen in de bossen ligt het meesterwerk van landschapsarchitect Sørensen: de Geometriske Haver. Hij ontwierp de geometrische tuinen in het begin van de jaren vijftig. Pas in 1983, vier jaar na de dood van Sørensen, is het ontwerp uitgevoerd ter ere van het vijftigjarig bestaan van de Deense vereniging voor landschapsarchitecten. De geometrische tuinen vatten de Deense landschapsarchitectuur uit de jaren vijftig en zestig voor ons samen: negen geometrische vormen (een vierkant, veelhoeken, een cirkel, een ovaal) gevormd door hagen, creëren aangename ruimtes. Elke individuele vorm en ruimte staat op zichzelf, maar is ook onderdeel van een groter, nauwgezet ontworpen geheel. Het ontwerp nodigt uit het te betreden en te verkennen.

Stedelijk toneel

Tijdens de reis vragen we ons af of in hoe verre de veelgeroemde aspecten uit de oudere projecten – het Deense cultuurlandschap als inspiratiebron, het terughoudend ontwerpen, de perfecte detaillering, het element tijd – onderdeel zijn van het repertoire van de huidige generatie landschapsarchitecten? Er is in

het vakgebied een hoop veranderd. In plaats van het maken van rustige, omsloten groengebieden, die volgens Brandt tegenhangers van de grijze stad moesten zijn, wordt de landschapsarchitect van nu gevraagd te ontwerpen voor een snelle, geïndividualiseerde maatschappij. Hij ontwerpt winkelstraten, kades en stedelijke pleinen, echte stedelijke structuren. In Kopenhagen bezoeken we onder meer de nieuwe openbare ruimtes in Frederiksberg van Bureau SLA, aangelegd in 2009. Het is gemaakt als een stedelijk toneel, met decors en lichtshows en een betonnen loper met uitgespaarde cirkels waarin siergrassen groeien. Het is erg goed gemaakt en gedetailleerd, net als toen. Maar toch...

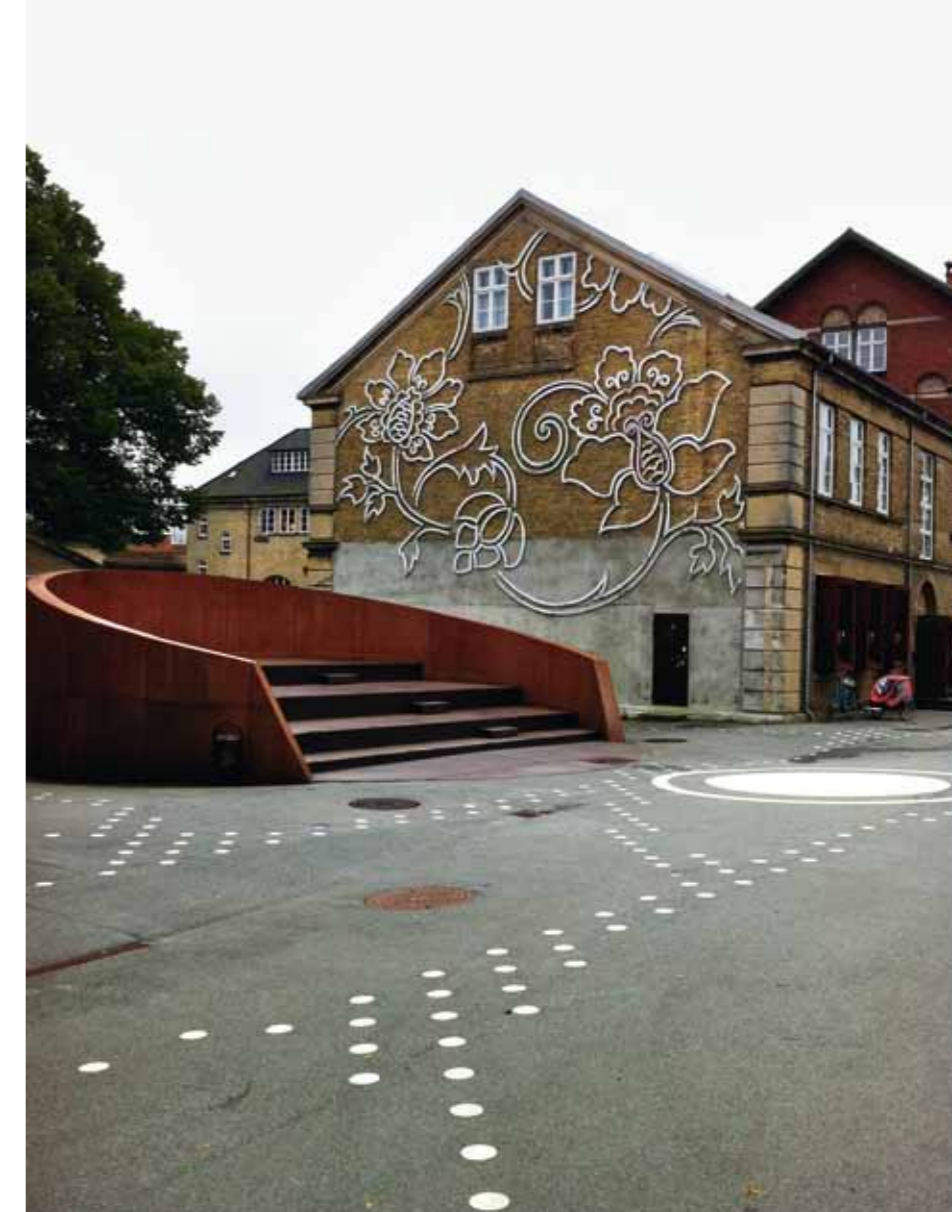
Landschapsarchitect en hoofdredacteur van

tijdschrift *Landskab* Annemarie Lund schreef in de inleiding van 'New Agenda, Danish Landscape Architecture 2003-2008' dat er zorgen zijn over het verdwijnen van de onderscheidende Deense kwaliteiten ten faveure van internationale trends. Ook de traagheid en groei lijken uit de ontwerpen te zijn verdwenen. De projecten worden ogenschijnlijk door ongeduldige ontwerpers gemaakt en zijn klaar wanneer de hekken eromheen weggehaald worden. Wiegersma sluit zich hierbij aan. 'Er mist iets', zegt hij, 'er is iets wezenlijks weg'. Aan het eind van de reis bezoeken we in Herning de tentoonstelling 'Places – Denmark in transition'. Veertien Deense fotografen reisden twee jaar door Denemarken met de opdracht de verandering van het landschap vast te leggen. Denemarken lijkt hier grotendeels te bestaan uit inwisselbare nieuwbouwwijken en grote plakken asfalt. Heeft deze generatie Denen meer behoefte aan lelijkheid? Aan rauwheid tegenover al die strakgeschorene hagen en gazonnetjes? Annemarie Lund vraagt zich over de landschapsarchitectuur iets vergelijkbaars af. Zou de nieuwe generatie bureaus, met SLA uit Kopenhagen voorop, zich onbewust afzetten tegen precies dat waar de Nederlanders in de jaren vijftig zo naar verlangden: eenvoudige en sobere ontwerpen?

Schoolbord

De laatste avond in Denemarken, op zoek naar een restaurant in de stad Kolding, komen we

bij toeval op een besloten plein dat we herkennen uit jaarboeken en tijdschriften. Het is de buitenruimte van het Nicolai Kulturcenter, in 2007 uitgevoerd naar een ontwerp van de Deense Kristine Jensens. Het oude schoolplein heeft een vloer van asfalt, met daarop een wit gestippeld patroon, net als een schoolbord. De vijf gebouwen, die eruitzien als huizen, huisvesten onder andere een school en een filmhuis. Ze grenzen aan het plein en delen de functies ervan, zoals een podium. Op een van de gevels is een grote bloem van neonlampen aangebracht, die 's nachts licht geeft in alle kleuren. De neonbloem op het Koldingse pleintje, hoe fraai vormgegeven ook, maakt uiteindelijk minder indruk dan het idee van de eikels die Sørensen plantte in Aarhus. Misschien door het ontbreken van de factor tijd, die in de oude ontwerpen zo van belang was. Of omdat het individualistische, dat zestig jaar geleden leidde tot ontwerpen die terughoudend en eenvoudig waren, nu meer op de voorgrond komt. Gaan we over vijftig jaar nog op excursie naar Denemarken? Vast wel, het ontwerpen zit de Denen in het bloed en de detaillering en materialisering van de projecten is van een ongekend hoog niveau. Maar waar de projecten van Brandt en Sørensen alleen nog maar mooier zijn geworden zal het merendeel van de recente projecten dan vermoedelijk al vervangen zijn.

Kristine Jensen ontwierp de buitenruimte van het Nicolai Kulturcenter. Fraai vormgegeven maar minder indrukwekkend dan het idee van de eikels die Sørensen plantte in Aarhus.

In plaats van rustige omsloten groengebieden ontwerpt de Deense landschapsarchitect van vandaag aan winkelstraten, kades en pleinen. Hier de lichtshows op het 'stedelijk toneel' van Frederiksberg.

Het Kopenhaagse bureau SLA ontwierp de openbare ruimten in Frederiksberg. Zou het bureau zich onbewust afzetten tegen de eenvoudige en sobere ontwerpen van zijn voorgangers?

Het ontwerpen zit de Denen in het bloed en de projecten zijn van een ongekend hoog niveau